

Status som menneske - bioetik

Af John-Erik Stig Hansen

Hvornår starter det enkelte menneskes tilværelse? Det er et spørgsmål, man indtil for nylig kun skulle tro havde interesse for filosoffer og andre teoretikere. Med udvikling af de moderne medicinske teknikker er der imidlertid fulgt en lang række praktiske og svære etiske problemer, der i vid udstrækning kan føres tilbage til spørgsmål som: hvornår begynder livet? Og hvad er definitionen på et menneske? Seneste afsnit i denne diskussion er, om man må undersøge det befrugtede æg for arvelige sygdomme og smide de defekte æg ud. Problemerne er uhyre komplicerede, og mange forskellige del-problemer påvirker hinanden på lidt forskellig vis afhængig af det konkrete spørgsmål, der på et givet tidspunkt er til debat. Centralt i problemerne står imidlertid altid: hvornår bliver vi egentlig til? - og ikke bare som klumper af hud og hår men som menneskevæsener med rettigheder og krav til tilværelsen?

At der er tale om menneskeligt liv fra det allertidligste tidspunkt, befrugtningen, er naturligvis klart. Spørgsmålet er imidlertid, om det er menneskeligt liv på anden måde end et hvilket som helst menneskeligt væv. Med andre ord: Hvornår er det et menneske, og ikke bare menneskeligt? Hvornår er der tale om en individuel person, eller som kristne ofte formulerer det, hvornår er der en sjæl? Selvom der ikke er nogen videnskabelig test på, om en sjæl - hvad det så end måtte være - er til stede eller ej, så kan de biologiske forhold under fosterets udvikling give visse retningslinier for de antagelser, man under alle omstændigheder må gøre.

DEN BIOLOGISKE FORSTERUDVIKLING

Selve befrugtningen, sammensmeltningen af æg- og sædcelle og dermed fremkomsten af det unikt nye arvemateriale, finder sted i æglederen. På det tidspunkt kaldes fosteret en zygote. Det er vanskeligt at definere et specielt "øjeblik", hvor befrugtningen sker. Selve sammenstillingen af det genetiske materiale fra henholdsvis far og mor forløber over et vist stykke tid (omkr. 36 timer), fra sædcellen er trængt ind gennem den første ægcellemembran, til kønscellernes genetiske indhold er fuldstændigt opblandet.

Den tidligste form, zygoten, vokser ved at dele sig; først er der to celler, så fire osv. Mens denne celledeling finder sted, bevæger celleklumpen sig ned gennem æglederen til livmoderen. Her vokser den omkring 6. dag ind i slimhinden, hvor der ud fra celleklumpen dannes såvel det senere foster som de forskellige fosterhinder (moderkagen). I udviklingens 2. uge deles fostercellerne op i tre forskellige celle-lag, som er grundstammen til alle væv og organer i den voksne organisme. Det sidste celle-lag opstår omkring den 14. dag og kan iagttages som en fure-dannelse.

I de første uger er det tidlige foster-forstadie ikke fastlagt til én bestemt skæbne. Mange forstadier når slet ikke at vokse sig fast i livmoderen men skylles ud ved den næste menstruation. Andre forstadier deler sig i to eller flere cellehobe og bliver derved til enæggede tvillinger, der i alle biologiske henseender er helt identiske, bl.a. med samme arvemateriale. Denne tvillingedannelse kan ske helt frem til 14. dag. Endelig bliver nogle få forstadier til en godartet eller i sjældne tilfælde ondartet svulst.

Fra den 3. til den 8. uge anlægges de forskellige organer: hjerte, lever, hjerne osv. Ved slutningen af den 8. uge er kropsformen dannet, og fosteret er da ca. 3 cm langt. I den efterfølgende tid vokser fosteret uden større spring i udviklingen, og fra ca. 24. uge er fosteret levedygtigt udenfor livmoderen, såfremt det understøttes af en neonatalafdelings intensive terapi.

DET TIDLIGSTE ØJEBLIK

Hvor der hurtigt kan etableres enighed om, hvordan de biologiske forhold er, så gælder det ikke, når det drejer sig om menneskets specielle væsen, om de metafysiske eller sjælelige forhold. Grundlæggende findes der to hovedgrupper af synspunkter om disse spørgsmål.

Kristne moralteologer - klare formuleret af Den katolske Kirkes Troslærekongregation i f.eks. skrivelsen *Donum vitae* - mener i dag, at der er tale om et menneske fra befrugtningstøjeblikket, som dog ikke defineres helt præcist. Til grund lægger de, at hele den genetiske information er til stede, og at der i zygoten er potentiale til at udvikle sig til et menneske. De mener endvidere, at Gud på dette tidspunkt hælder (infunderer) en færdig sjæl ind i zygoten. Der er altså ud fra dette synspunkt tale om et i moralsk forstand fuldt og helt menneske, som trods en evt. meget kort jordiske tilværelse må forventes at indgå til evigt liv sammen med resten af menneskeheden.

I betragtning af, at måske mere end halvdelen af den kødeligt opstandne menneskehed til sin tid vil være en- eller flercellede organismer, der igennem århundreder ubemærket er blevet skyllet ud med kvinders menstruationsblod, uden at nogen har bemærket disse befrugtede ægs eksistens, - ja, så medfører Troslærekongregationens forestilling en række vanskeligheder. Det er heller ikke afklaret, om en sjæl kan spaltes og blive til to sjæle. Det ville nemlig være tilfældet, hvis et befrugtet æg blev forsynet med en udødelig sjæl på dag 1 og der herefter på f.eks. dag 10 skete en spaltning af cellerne i to klumper, således som det sker med enæggede tvillinger, der er genetisk identiske, og som kan opstå helt frem til 14. dag. Endnu en vanskelighed ligger i at afgøre, hvorvidt en svulst, der i sjældne tilfælde kan udvikles fra et befrugtet æg, også har en udødelig sjæl og altså også er et menneske.

Indvendingerne besvares ofte med, at der ikke er tale om en positiv erkendelse af en sjæls tilstedeværelse men blot om det mest sikre tidspunkt. Eftersom der ikke findes en test på, om en sjæl faktisk er tilstede i det befrugtede æg, så er det mest sikkert at antage, at den er der fra begyndelsen, af frygt for ellers at overtræde det grundliggende drabsforbud.

Da individualitet imidlertid af mange betragtes som et afgørende kriterium for menneskestatus, er et lidt senere tidspunkt i fosterudviklingen blevet udpeget som ligeså sikkert. Det fremføres, at der i hvert fald ikke kan være tale om et individ og altså ej heller om et besjælet menneske, før der som minimum er en biologisk garanti for individualitet, dvs. på udviklingens 14. dag. Dette synspunkt er bl.a. en del af grundlaget for den engelske lovgivning, hvilket eksempelvis har den konsekvens, at eksperimenter med det befrugtede menneskelige æg er tilladt frem til dag 14.

BETINGET MENNESKESTATUS

Den anden hovedgruppe af synspunkter lægger vægt på, at der skal være et biologisk substrat, før der overhovedet kan være tale om en menneskelig person, om et subjekt. Egentlig har dette synspunkt sine rødder tilbage til Aristoteles, som forestillede sig en trinvis udvikling over en plante- og dyresjæl til en menneskesjæl, der først optrådte, efter at en vis fosterudvikling havde fundet sted (vistnok 40 dage for drenge men 90 dage for piger!). Det er bemærkelsesværdigt, at den kristne middelalderkirkes store naturfilosof, Skt. Thomas Aquinas, også fastholdt denne forestilling om en gradvis udvikling af fosteret og dets "sene" besjæling.

I en moderne udgave, tilpasset vor nuværende viden, finder tilhængerne af dette synspunkt, at selv den spædeste subjektive erkendelse forudsætter f.eks. udvikling af en hjerne, evt. blot som et mere eller mindre primitivt anlæg. Efter dette synspunkt er tidspunktet for, hvornår der tidligst kan være tale om et menneske, bestemt af anlæggelsen af organerne i ca. 8. uge. Men da f.eks. hjernen er under konstant udvikling, kan andre og senere tidspunkter også retfærdiggøres med denne argumentation, hvis en større eller mindre funktionsevne tillægges betydning.

Det ville være afgørende, hvis man kunne finde et bestemt biologisk træk eller egenskab, der kunne fungere som kriterium for menneskelighed. Det er dog hidtil ikke lykkedes, idet selv de sværeste handicaps hos voksne jo ikke ændrer på deres menneskestatus. Selv for den hjernedøde er der ikke tale om, at han pludseligt skulle ophøre med at være menneske. Vi må derfor nok erkende, at der principielt ikke er noget biologisk eller fysisk enkeltfænomen, der i særlig grad karakteriserer og konstituerer mennesket. Mennesket er menneske i kraft af sin helhed og sammenhæng.

En radikal og ukompliceret løsning, der går uden om metafysiske bryderier, er at anse levedygtighed for det afgørende kriterium for tilegnelse af menneskeret. Dette ville betyde, at fosteret først er et menneske, når det kan opretholde livet udenfor livmoderen og umiddelbart vil blive erkendt som et menneske af alle andre mennesker. Blandt tilhængerne af dette synspunkt er der enkelte, som heller ikke finder, at det spæde barn er fuldt menneske med samme rettigheder som f.eks. et voksent individ. Synspunktet eksisterede i førkristne samfund og findes stadig i visse primitive kulturer. I dagens Danmark er der kun ganske få anti-filosofiske filosoffer, der har sympati for dette standpunkt.

FOSTERETS RETTIGHEDER ELLER KVINDENS BEHOV

Ud fra en fundamental respekt for det enkelte menneskes ukrænkelighed er der nu nogle konsekvenser, afhængigt af hvilket synspunkt man finder rigtigst. Såfremt man mener, at der er tale om et fuldt menneske fra et tidligt befrugtningøjeblik bliver videre overvejelser overflødige: al form for indgriben, det være sig abort eller eksperimenter, som ikke direkte er til gavn for fosteret vil være forbudt.

Dersom man mener, at der kan være tale om et menneske på et eller andet senere tidspunkt, f.eks. 14. dag eller 8. fosteruge, bliver indgriben herefter forbudt. Nogle vælger det tidligst mulige tidspunkt, som besjæling overhovedet kan ske på, for derved at være helt sikre på ikke at dræbe et menneske (dvs. et besjælet foster). Andre vælger det senest mulige tidspunkt for fremkomsten af den individuelle person, for derved at øge spillerummet for den gravide kvinde. I den periode, som ligger før dette skæringstidspunkt dvs. 14. dag, 8. uge eller evt. fødslen, vil der ikke være tale om et menneske med tilsvarende rettigheder.

Hvilke før-menneskelige rettigheder kunne der så være tale om? Hvordan bør man behandle fosterforstadier eller fostre i perioden inden, at man anerkender dem som fuldt ud individuelle personer?

GRADVIS UDVIKLING AF SJÆL OG LEGEME

Hvis man tror, at sjælen hældes fuldt færdig på ét øjeblik ind i en klump celler, der indtil da blot har været død materie, så er der næppe grund til at tildele den før-menneskelige celleklump særlige rettigheder. Naturligvis bør vævet, det befrugtede æg, behandles med respekt, - samme respekt som man behandler andet menneskeligt væv med, amputerede lemmer, ligdele, osv.

Hvis man ikke accepterer synspunktet om momentan opdukken af den menneskelige person eller øjeblikkelig besjæling af fosteret på et eller andet tidspunkt i udviklingen, så kan man alternativt forestille sig en gradvis udvikling af den menneskelige person/sjæl parallelt med den biologiske fosterudvikling.

Grundliggende er det heller ikke indlysende, hvorfor menneskets sjæl nødvendigvis skulle tilføjes som en slags metafysisk ekstraudstyr ved en særlig procedure, der er adskilt fra det biologiske udviklingsforløb. Når Gud skaber det enkelte menneske gennem den kunstfærdige fosterudvikling, så kan sjælen, den menneskelige person, vel også være en del af denne udvikling. Det ville under ingen omstændigheder forringe Hans indsats, hvis sjæl og materie på organisk vis var sammenflettet allerede fra begyndelsen af og i indbyrdes vekselvirkning udvikledes jævnt og ligeligt. En sådan forestilling er i ganske god overensstemmelse med filosofisk tradition og moderne biologi, - og forekommer ganske plausibel.

Det gør naturligvis ikke en definition af fosterets øjeblikkelige status - dets menneskekarakter på et givet tidspunkt - lettere. Imidlertid forekommer det så rimeligt, at fosterets rettigheder også kunne undergå en gradvis udvikling; og udviklingen i rettigheder kunne måske være afhængig af udviklingen i biologi. Før der overhovedet var tale om et individ (14. dag), kunne der være en forholdsvis beskeden grad af beskyttelse af fosteret, før anlæggelse af de forskellige organer (uge 8) kunne der være en mere omfattende beskyttelse, og endelig kunne der være en udvidet beskyttelse af fosteret frem til fødslen, hvorefter fuld menneskeret naturligvis måtte gælde.

Den gradvise stigning i beskyttelsen af fosterets rettigheder - efterhånden som fosterudviklingen skrider

frem - har længe været en del af den almindelige, intuitive opfattelse såvel som af den danske lovgivning på området. Abort efter 12. uge er som bekendt ikke "fri" men kræver opfyldelse af bestemte betingelser. Modsat accepterer langt de fleste, også blandt abortmodstandere, at man i en livstruende situation, f.eks. ved graviditet udenfor livmoderen, godt kan foretage en abort selv på et forholdsvist sent tidspunkt.

BIOETISK SAMMENHÆNG

Selvom spørgsmålet om, hvornår man bliver menneske, er helt afgørende for, om et indgreb på et eller andet tidspunkt i fosterudviklingen er etisk tilladeligt eller ej, så har den foster-relaterede lovgivning i Danmark ikke taget sit udgangspunkt i overvejelser om fosterets status og rettigheder. Det har derimod været situationsbestemte hensyn, der har været afgørende for de bestemmelser og restriktioner, der findes på området.

Derved opstår der meget let en tilsyneladende konflikt mellem de bestemmelser, der skal anvendes i forskellige situationer. Det virker f.eks. umiddelbart påfaldende for de fleste, at et foster frem til 12. uge frit kan aborteres og smides væk i en affaldsspand, mens der er snævre lovmæssige restriktioner for hvilke lægevidenskabelige forsøg til gavn for andre, man må udføre på samme foster. Faktisk må forsøg kun foretages frem til 2. uge, hvorefter forsøg i det hele taget er forbudt. Man kunne måske tro, at eksistensen af fri abort af fostre indtil 12. uge gav mulighed for en almenyttig anvendelse af disse fostre. Men som f.eks. juristen Lars Adam Rehof formulerede det i 1989: "Reguleringen bør derimod tage udgangspunkt i de formål, man ønsker opnået, og de skadevirkninger, man ønsker undgået...".

Det er klart, at der i denne holdning også ligger en stillingtagen til fosterets menneskestatus. Hvis man f.eks. sammenligner med de regler for forsøg med mennesker, som bl.a. er udtrykt i Helsinki-deklarationen om lægeetik, så fremstår det ovenfor citerede reguleringsprincip i diametral modsætning til disse regler. Det ville være et katastrofalt tilbageskridt i totalitær retning, hvis medicinske forsøg med voksne mennesker skulle tillades afhængigt af forsøgenes formål og ikke afhængigt af forsøgspersonens accept. Når den statslige lovgivning bruger andre regler, hvis det gælder fostre og befrugtede æg, så er det fordi man forudsætter, at fosteret ikke har status som menneske.

Grundreglen om, at formålet bestemmer reglerne, gør, at det er muligt at operere med forskellige niveauer af beskyttelse af fosteret afhængigt af den konkrete situation og af evt. særlige menneskelige, sociale, økonomiske eller politiske interesser. Den fleksible holdning til reglerne for håndtering af fostre gør derfor, at en demokratisk flertalsholdning kan bestemme praksis i konkrete situationer, men det medfører også, at der til stadighed kan ændres på denne praksis. Diskussionerne vil derfor næppe aftage men tværtimod blive kraftigere i takt med, at nye teknologiske muligheder opstår.

DET ETISKE GRUNDLAG

En etik bestemt af flertalsholdninger - til forskel fra en etik bestemt ud fra forestillinger om noget absolut rigtigt og absolut forkert - er ikke længere en etik. Der er ikke nogen samvittighedskrævende forpligtelse til at overholde påbud eller forbud, hvis de ikke er begrundet i en overordnet etik, en forestilling om "det rette". Påbud og forbud skal selvfølgelig alligevel følges i et etikløst samfund, men da bliver det et spørgsmål om at undgå magthavernes sanktioner, snarere end respekt for det etiske grundlag. Hvis det ikke anses for etisk begrundet at betale sin skat, så er det kun frygten for opdagelse, der holder én tilbage fra skattesnyderi. Som det er alle bekendt, er skattesnyd en ret udbredt kriminalitet.

Ligesådan med bioetik. Hvis der ikke handles ud fra etiske grunde, så er der al mulig grund til at frygte en kaotisk og uønskelig udvikling på længere sigt. Etisk begrundede rammer for udviklingen kræver konsistens, overensstemmelse og sammenhæng i de relevante holdninger og love. Derfor må etiske overvejelser om reagensglasbefrugtning, anvendelse af fostervæv, gensplejsning på fostre m.v. nødvendigvis ses i sammenhæng med den frie aborts faktiske udsagn om det danske samfunds etiske stillingtagen til fostres menneskestatus.

